

Doc. dr. Algirdas Jakubčionis
Vilniaus universitetas

Žmogaus teisių sąjūdis ir Lietuvos Helsinkio grupė

1976 m. lapkričio 25 d. buvo įkurta Lietuvos Helsinkio grupė. Ji užbaigė žmogaus teisių judėjimo formavimąsi, pradėjo brandų kovos už žmogaus teises ir laives laikotarpį, įsiliejusį į antisovietinį neginkluotą pasipriešinimą Lietuvoje. Idėjinis grupės organizatorius buvo Viktoras Petkus, nuo pat jaunystės tikėjęs žmonių teise turėti įsitikinimus ir ne kartą dėl to nukentėjęs. Pirmasis paskelbtas dokumentas buvo „Lietuvos grupės Helsinkio susitarimų vykdymui remti manifestas“. Grupės pagrindinis tikslas buvo stebėti, kaip sovietinėje Lietuvoje laikomasi Helsinkio susitarimų, „liečiančių sąžinės, religijos, minties ir įsitikinimų laisvę“¹.

Grupės nariai pasirašė pavardėmis, nurodė adresus, tikėdami, kad Sovietų Sąjunga laikysis savo Konstitucijos ir juos saugos Helsinkio baigiamajame akte išdėstyti žmogaus teisių principai, kuriuos parašu patvirtino SSRS. Jie klydo. Sovietinė sistema juos padarė antisovietiniais elementais ir, norėjo jie to ar ne, grupė įsiliejo į neginkluotą antisovietinį pasipriešinimą Lietuvoje.

Toks pasipriešinimas ėmė formuotis 6 dešimtmečio pradžioje, kai prieš sovietinį režimą nusiteikę asmenys suprato, kad ginkluotas pasipriešinimas silpsta ir greitu laiku laisvė pasiekta nebus. Nesipriešinti jie negalėjo, tad buvo pasirinktas neginkluotas antisovietinis pasipriešinimas. Viena pirmųjų tokio pobūdžio organizacijų buvo studentų įkurta „Vieningoji darbo sąjunga“. Organizacijos tikslas buvo siekti rengtis nepriklausomybės atkūrimui, naujai atkurtos valstybės valdymo formų aptarimas, patriotizmo ugdymas. Svarbus siekis buvo pastangos rinkti faktus apie sovietinį terorą, realaus gyvenimo vaizdus, kurie ateityje parodytų režimo realybę².

1955 ir 1956 metais per Vėlines įvyko pirmieji vieši grupės pasirodymai. Vykstant destalinizacijai neatrodė antisovietiška pagerbti mirusiuosius, padėti gėlių, uždegti žvakes, giedoti tautines giesmes. Netgi ir sovietinėje Konstitucijoje buvo įrašyta susirinkimų, mitingų, gatvių eisenų ir demonstracijų teisė³. Tačiau Vėlinių dalyviai buvo vaikomi, mušami, sulaikomi. Tai tik parodė, kad nepaisoma žmogaus teisių.

Jaunimo antisovietinio pasipriešinimo išraiška buvo naujų organi-

¹ Lietuvos grupės Helsinkio susitarimų vykdymui remti manifestas, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 14.

² J. Petkevičius, Sakykime kaip buvo, in: *Studentų byla*, Vilnius, 1995, p. 11.

³ Lietuvos TSR konstitucija, in: *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 108.

zacijų kūrimas. 1954–1960 m. susidarė net 108 tokios grupės, vienijusios apie 700 narių⁴. Jos veikė pogrindyje, buvo nelegalios, bet jų nariai jautė vidinę ir bendrumo laisvę. Dalis šių organizacijų narių po kelių dešimtmečių įsijungs į neginkluotą antisovietinį pasipriešinimą. Jaunimas burdamasis į draugijas veikė pagal sovietinę Konstituciją, kurioje buvo užtikrinta „teisė jungtis į visuomenines organizacijas...“, jaunimo organizacijas⁵. Konstitucijoje buvo užtikrinta ir religijos kulto laisvė, bet jos buvo visiškai nesilaikoma. Ir kai atrodė, kad padėtis gerėja, leista statyti Klaipėdos bažnyčią, Bažnyčios persekiojimas vėl sustiprėjo, o Klaipėdos bažnyčia buvo paversta filharmonija. Kylanti nauja ateizacijos banga kėlė kunigų nepasitenkinimą. Vilniaus Kalvarijų sunaikinimas didino tikinčiųjų nepasitenkinimą sovietine tvarka. Klierikų skaičiaus mažinimas buvo grėsmė Bažnyčios ateičiai. Tokios priežastys pamažu pradėjo formuoti katalikų teisių judėjimą. Nuo 1968 metų aktyvesni kunigai ėmė rašyti ir siųsti laiškus ar peticijas į įvairias sovietines institucijas, reikalaudami nevaržyti bažnytinės veiklos, leisti katekizuoti vaikus. Žymiausi dokumentai buvo 1972 m. JTO Generaliniam Sekretoriui pasiųsta peticija apie blogą Bažnyčios padėtį, kurią pasirašė 17 tūkšt. asmenų⁶. Kitais metais dar 14284 tikintieji pasirašė peticiją, reikalavusią tikėjimo laisvės⁷. Per šešerius metus krašto kunigai parengė 21 kolektyvinę peticiją. Aktyvi kunigų ir tikinčiųjų veikla formavo tikinčiųjų teisių judėjimą ir 1978 m. buvo įsteigtas „Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas“. Taigi susiformavo viena iš žmogaus teisių gynimo srovių – Katalikų teisių judėjimas.

Septintajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje buvo pradėta kalbėti apie naujo „sovietinio žmogaus“ formavimą. Imta propaguoti tautų susiliejimo idėja. Stiprėjo rusifikacija ne tik kalbine, bet ir visuotine prasme. Didesnė dalis televizijos programų buvo transliuojama rusiškai, gatvių užrašai dvikalbiai, pasuose tėvavardžiai rašyti rusiška maniera: „Ionovič“ ar „Ionovna“. Tokios tendencijos galėjo kelti grėsmę lietuvių kalbos ir tautos išlikimui. Visa tai sudarė prielaidas kilti tautiniam judėjimui

⁴ J. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 314, 316.

⁵ Lietuvos TSR konstitucija, in: *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 108.

⁶ Antisovietinis pogrindis ir Lietuvos nepriklausomybė, in: *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1993, p. 29.

⁷ Ten pat, p. 192.

Lietuvoje. Tautinį judėjimą geriausiai reprezentavo Lietuvos Laisvės Lyga. Visi minėti judėjimai atvedė prie minties ir apie žmogaus teisių sąjudį.

1975 metais postūmį šiam sąjudžiui suteikė Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija Helsinkyje. Joje buvo priimtas Helsinkio baigiamasis aktas. Dar vienu postūmiu buvo Sovietų Sąjungoje susidariusi Maskvos Helsinkio grupė.

Helsinkio baigiamajame akte, be kitų straipsnių, buvo išdėstytos ir žmogaus teisės. Visos 35 valstybės, pasirašiusios aktą, įsipareigojo gerbti minties, sąžinės, religijos, įsitikinimų laisves. Šalys pripažino žmogaus teisę žinoti savo teises ir pareigas. Lietuvai itin svarbus buvo Akto 8 paragrafas, numatęs ir tautų lygybę bei jų teisę savarankiškai tvarkyti savo likimą⁸. Akte buvo paminėta, kad šalys vadovausis „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, JTO priimta dar 1948 metais. Tada už ją balsavo ir Sovietų Sąjunga, bet šalies viduje jos niekada nepaskelbė, pareiškiant, kad žmogaus teisių problema egzistuoja tik kapitalistinėse šalyse. Taigi Sovietų Sąjungos gyventojai iš baigiamojo akto sužinojo ir apie šią deklaraciją. Perskaitę jie nustebė, kad yra užtikrinama religijos laisvė, teisė į emigraciją, galima keistis informacija su užsienio šalimis.

Jau iki 8 dešimtmečio vidurio Maskvoje formavosi disidentinis, arba kitaip manančių nei reikalavo oficiali ideologija, judėjimas. Viena šio judėjimo veiklos kryptių buvo priversti režimą laikyti SSRS konstitucijos, pačios valstybės įstatymų, o ne „telefoninės teisės“. Tai, kad aktą pasirašė L. Brežnevas, jis buvo paskelbtas centriniuose laikraščiuose, disidentams leido ne tik žinoti žmogaus teises, bet ir reikalavimus grįsti Baigiamuoju Helsinkio aktu ir Sovietų Sąjungos įsipareigojimais. Diskusijos apie baigiamojo akto įgyvendinimą Sovietų Sąjungoje atvedė prie to, kad 1976 metais 11 maskviečių įsteigė Maskvos Helsinkio grupę, kuri tapo pirmąja žmogaus teisių gynimo organizacija SSRS. Jos vadovu tapo J. Orlovas, kuris ir suformulavo tikslą stebėti, kaip Sovietų Sąjunga laikosi žmogaus teisių, ar jų nepažeidinėja. Nustačius, kad buvo pažeidimų, parengiami atitinkami dokumentai, kurie turėjo būti siunčiami į kas dvejus metus numatytas rengti valstybių Baigiamojo akto signatarių konferencijas.

⁸ CONFERENCE ON SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE FINAL ACT HELSINKI 1975, prieiga per internetą: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> [žr. 2020 m. birželio 7 d.].

Tokios grupės susidarymas negalėjo nedaryti įspūdžio apie tai sužinojusiems lietuviams. Tomas Venclova prisiminė, kad „porą iš 11 maskviečių pažinojau, Viktoras ir Eitanas pažinojo jų daugiau. Tačiau maskviečiai mūsų specialiai neragino. Mintis gimė kažkaip savaime per pasivaikščiojimus ant Tauro kalno“⁹. 1976 metų spalį į Vilnių atvyko Maskvos Helsinkio grupės narė Liudmila Aleksejeva. Ji susitiko ir diskutavo su V. Petkumi. T. Venclova nuvežė į susitikimus su neteisėtai ištremtu vyskupu V. Sladkevičiumi ir kun. A. Svarinsku. Svarbiausias grupės tikslas buvo išsiaiškinti tais pačiais metais vykusį septynių mokinių pašalinimo iš mokyklos atvejį. Buvo nustatyta, kad jie pašalinti dėl religinių įsitikinimų, ir tai buvo baigiamojo Helsinkio akto pažeidimas. Remiantis surinkta medžiaga buvo parengtas Maskvos Helsinkio grupės dokumentas Nr. 15, „Septynių mokinių pašalinimas iš Vienuolio mokyklos Vilniuje“¹⁰. Taigi, Lietuvos tematika atsirado Maskvos disidentų veikloje, lietuviai pamatė tokios veiklos svarbą, sustiprėjo ryšiai tarp lietuvių ir maskviečių disidentų.

Šis vizitas padarė galutinį postūmį Lietuvos Helsinkio grupės iniciatoriams V. Petkui ir E. Finkelšteiniui apsispręsti dėl analogiškos grupės įkūrimo Lietuvoje. Iš pradžių buvo svarstyta sukurti „jungtinę Pabaltijo Helsinkio grupę“, nes jos pareiškimai tarptautinėje arenoje būtų svaresni. Neradus organizatorių Latvijoje ir Estijoje, tokios minties atsisakyta ir nuspręsta kurti tik Lietuvos grupę¹¹. Išsirutuliojo ir grupės programa: palaikyti Helsinkio baigiamojo akto principus ir stengtis juos įgyvendinti. Neraginti į smurtinę kovą ir į ją neišitraukti¹². Grupės nariais negalėjo būti asmenys, tarnavę SSRS ir Vokietijos baudžiamuosiuose daliniuose, taip pat Lietuvos partizanai. Po kruopščių pasirengimų grupės nariais steigėjais tapo kunigas Karolis Garuckas SJ, fiksavęs katalikų teisių pažeidimus; Ona Lukauskaitė-Poškienė, dar 1948 m. pirmą kartą teista už priklausymą pagrindinei organizacijai „Lietuvos tautinė taryba“ ir atstovavusi senajai tautinei inteligentijai; Eitanas Finkelšteinas, gilinęsis į

⁹ Lietuvos Helsinkio grupės dešimtmečiui skirti Tomo Venclovos, Eitano Finkelšteino ir Liudmilos Aleksejevos straipsniai, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 489.

¹⁰ Ten pat, p. 507.

¹¹ Antisovietinis pagrindis ir Lietuvos nepriklausomybė, in: *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1993, p. 31.

¹² Lietuvos Helsinkio grupės dešimtmečiui skirti Tomo Venclovos, Eitano Finkelšteino ir Liudmilos Aleksejevos straipsniai, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 497.

tautinių mažumų problemas, emigracijos galimybes, palaikęs ryšius su Rusijos disidentais; Tomas Venclova, jau tuo metu žinomas kaip sovietinio režimo kritikas, atstovavęs demokratiškai nusiteikusiems kultūros veikėjams. Grupės vadovo nebuvo, bet jos siela tapo Viktoras Petkus, katalikas, eruditas, laikęsis centristinės pozicijos, puikiai įvaldęs kalbėjimo meną. Grupės susikūrimo data – 1976 metų lapkričio 25 d., kai buvo priimtas minėtas LHG Manifestas. Jame pareikšta, kad pagrindinis dėmesys bus nukreiptas į „sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvę, taip pat žmoniškųjų kontaktų (šeimų sujungimas, giminių lankymas ir t. t.) laisvę“¹³. Buvo dar vienas sakiny¹⁴, kėlęs nerimą maskviškiams: „Dabartinį Lietuvos statusą nulėmė TSRS kariuomenės įėjimas į jos teritoriją 1940 m. birželio 15 d.“ Grupės nuomone, už tai galėjo būti baudžiama kaip už „pasikėsinimą į SSRS teritorinį vientisumą“¹⁵. Vis dėlto nuspręsta sakinį palikti, motyvuojant Konstitucijoje įrašyta respublikų teise atsiskirti.

Įkurti grupę skatino ir žinojimas, kad bus įmanoma apie žmogaus teises pranešti tarptautinei bendruomenei. Pasirašant Baigiamąjį aktą buvo susitarta, kad po dvejų metų, 1977 m., bus sušauktas Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisijos posėdis Belgrade. Jame bus svarstoma, aptariama, tikrinama, kaip šalys, pasirašiusios Baigiamąjį aktą, jo laikosi. LHG steigėjai turėjo tikslą paruošti faktais grįstus dokumentus apie žmogaus teises Lietuvoje ir siųsti Belgrado komisijai. Tam LHG turėjo vos kelis mėnesius.

Tuo metu užsienio žurnalistams atvykti į Lietuvą iš esmės buvo neįmanoma. Todėl buvo nutarta paskelbti apie LHG įkūrimą Maskvoje, J. Orlovo bute. Į Maskvą išvyko V. Petkus, E. Finkelšteinas ir T. Venclova. Spaudos konferenciją surengė šeimininkai, MHG nariai J. Orlovas, L. Aleksejeva, A. Ginzburgas, atvyko „Reuter“ ir „Chicago Tribune“ korespondentai. LHG Manifestą lietuviškai perskaitė V. Petkus, iš karto buvo verčiama į anglų kalbą. Jo vertimai buvo įteikti korespondentams ir pasklido po Vakarų. Manifestas buvo nusiųstas visoms Baigiamojo akto šalių signatarių vyriausybėms. Spaudos konferencijoje buvo pateikta infor-

¹³ Lietuvos grupės Helsinkio susitarimų vykdymui remti manifestas, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 14.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Lietuvos Helsinkio grupės dešimtmečiui skirti Tomo Venclovos, Eitano Finkelšteino ir Liudmilos Aleksejevos straipsniai, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 493.

macija, kad spalio mėn. Lietuvoje suimti du katalikų aktyvistai: Vladas Lapienis ir Jonas K. Matulionis. Be Manifesto, korespondentams buvo įteikti pirmieji grupės parengti dokumentai. Pirmasis – „Dėl vyskupų Vincento Sladkevičiaus ir Julijono Steponavičiaus ištrėmimo“. Jame nurodyta, kad J. Steponavičius jau 15 metų ištrėmtas iš Vilniaus į Žagarę, pabrėžta, kad net 65 Vilniaus arkivyskupijos kunigai kreipėsi į sovietinę valdžią, reikalavo leisti vyskupui eiti pareigas ir teigė, kad jo laikymas tremtyje yra Baigiamojo akto pažeidimas¹⁶. Analogiškai buvo aptartas ir V. Sladkevičiaus atvejis. Antrame dokumente „Dėl Lietuvos TSR AT Prezidiumo priimtų „Religinių susivienijimų nuostatų“ konstatuota, kad „dauguma straipsnių yra religinės laisvės diskriminavimas ir religinio gyvenimo suvaržymas ir todėl prieštarauja... Baigiamajam aktui“¹⁷.

LHG nariams sugrįžus prasidėjo svarbiausias grupės veiklos etapas – žmogaus ir tikinčiųjų teisių pažeidimų išaiškinimas, dokumentų paruošimas ir paskelbimas pagrindinėje spaudoje: „Aušroje“, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikoje“. LHG pareiškimai per rusų disidentus buvo įduodami užsienio šalių korespondentams, patekdavo į JAV ir buvo spausdinami išėivijos laikraščiuose: „Darbininke“, „Drauge“. Grupė dėmesį skyrė ir tautos teisei turėti valstybę. Tokia nuostata keldavo diskusijas su Maskvos Helsinkio grupės nariais. Jų nuomone, pirmiau reikia užtikrinti žmogaus teises, įtvirtinti demokratiją, o tada jau skirti dėmesį laisvei, bus galima svarstyti Nepriklausomybės klausimą. Lietuvių nuomone, žmogaus teisės ir tautos teisė į valstybę yra neatsiejamos.

Aktyvi LH grupės veikla truko iki 1981–1982 metų. Pokalbyje su V. Petkumi pasakiau, kad tuo metu jų veikla nutrūko, ir buvau greitai pataisytas: „Ne nutrūko, o susilpnėjo.“ Vis dėlto dauguma dokumentų datuoti iki 1982 metų, kiti buvo priimti jau „pertvarkos“ metu. Sovietinis režimas gana greitai pradėjo represuoti grupės narius. 1977 m. rugpjūčio 23 d. pirmuoju suimtuuju tapo V. Petkus. Dėl jo suėmimo protestavo LH grupės nariai, Tikinčiųjų teisėms ginti komitetas, 44 kunigai, estų žmogaus teisių aktyvistai Martas Niklus ir Enna Tarto,

¹⁶ Dėl vyskupų Vincento Sladkevičiaus ir Julijono Steponavičiaus ištrėmimo, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 15.

¹⁷ Dėl Lietuvos SSR AT Prezidiumo priimtų „Religinių susivienijimų nuostatų“, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 16.

iš viso 154 asmenys¹⁸. Sovietinės Lietuvos AT prezidiumui buvo įteiktas protestas dėl neteisėto V. Petkaus nuteisimo. Teisme V. Petkus neatsakinėjo į klausimus, ignoravo teismo procesą kaip farsą ir demonstratyviai prigulė nusnausti ant teisiamųjų suolo. Prie teismo pastato meldėsi apie 50 žmonių, taip protestuodami prieš neteisėtumą¹⁹. Į teismą atvykti liudininku atsisakė E. Finkelšteinas ir pareiškė: „Esu lietuviškos grupės narys ir kartu su Petkumi atsakau už grupės veiklą ir tuos dokumentus, kuriuos grupė paruošė. Aš galiu teismo procese dalyvauti tik kaltinamuoju.“²⁰ V. Petkus buvo lyderis, aktyvus, ir jo suėmimas negalėjo nesusilpninti grupės veiklos.

1977 m. emigravo T. Venclova, jis tapo grupės atstovu laisvosiose šalyse. Vos spėjęs įstoti į grupę 1977 metais suimtas Balys Grajauskas. 1979 m. mirė K. Garuckas. Jį grupėje pakeitęs B. Laurinavičius neaiškio mis aplinkybėmis žuvo 1981 metais. 1983 m. mirė O. Lukauskaitė-Poškienė. Priėmus į grupę buvusį partizaną, motyvuodamas, kad tai narystės nuostatų pažeidimas, veiklą suspendavo E. Finkelšteinas. Po kelerių metų iš pirmosios sudėties Helsinkio grupės narių neliko. Tačiau apie prisijungimą prie jos paskelbė Vytautas Skuodis, Algirdas Statkevičius, Mečislovas Jurevičius, Eduardas Paulionis, Gustavas Gudanaivičius, Vytautas Vaičiūnas. Kurį laiką grupei priklausė Antanas Terleckas, Vladas Šakalys, Vytautas Bogušis, Nijolė Sadūnaitė²¹.

Iki 1982 metų Lietuvos Helsinkio grupė paskelbė reikšmingų numeruotų dokumentų. Dar buvo nenumeruotų grupės narių padarytų pareiškimų ir pareikštų protestų. Pagal tematiką juos galima skirstyti į kelias grupes. Į pirmąją patektų faktai apie tikinčiųjų teisių pažeidimus, Bažnyčios ir kunigų persekiojimus. Tokio pobūdžio dokumentai buvo jau minėti ir pirmieji grupės dokumentai jau aptarti. Svarbiausiu nauju dokumentu tapo „Pareiškimas dėl Romos Katalikų Bažnyčios ir kitų tikinčiųjų padėties Lietuvoje“, skirtas Belgrado komisijai. Jame buvo detalai atskleista

¹⁸ Antisovietinis pagrindis ir Lietuvos nepriklausomybė, in: *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1993, p. 48.

¹⁹ Ten pat, p. 46–47.

²⁰ R. Gustaitis. Lietuvos Helsinkio grupė ir vienas iš jos įkvėpėjų – E. Finkelšteinas, prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2011-12-23-rolandas-gustaitis-lietuvas-helsinkio-grupe-ir-vienas-is-jos-ikvepeju-e-finkelsteinas> [žr. 2020 m. liepos 7 d.].

²¹ Antisovietinis pagrindis ir Lietuvos nepriklausomybė, in: *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1993, p. 52.

reali Bažnyčios padėtis, faktais įrodyti tikinčiųjų teisių pažeidimai, sovietinių įstatymų neatitikimas Konstitucijos deklaracijoms. Komisijos buvo paprašyta patikrinti, kaip sovietinis režimas vykdo tarptautinius susitarimus, padėti pasiekti, kad jie būtų įgyvendinti, ypač religinės propagandos teisė, tikinčiųjų teisė į susirinkimus, mitingų, spaudos, žodžio laisvės užtikrinimas. Paprašyta, kad komisija tarpininkautų ir būtų panaikinti straipsniai, varžantys religijos ir sąžinės laisvę, padėtų išlaisvinti iš kalėjimų ir lagerių tuos, kurie siekė žmogaus teisių ir laisvių²².

Dar viena pareiškimų grupė buvo tautų teisių pažeidimai. Pavyzdžiui, net dviejuose dokumentuose buvo nurodyta, kad pažeidžiamos Pavolgio vokiečių teisės. Svarbiausias LHG grupės priimtas dokumentas, taip pat skirtas Belgrado komisijai, buvo „Pareiškimas dėl dabartinės padėties Lietuvoje“. Iš esmės tai memorandumas, kuriame pateikiama tikroji krašto istorijos raidos apžvalga nuo okupacijos pradžios: krašto sovietizavimas 1940–1941 m., gyventojų represavimas ir trėmimai, lietuviškumo persekiojimai, spaudos laisvės nebuvimas, religinė situacija. Visa tai atskleista Baigiamojo akto dvasioje ir pateikiama kaip jo nesilaikymo pavyzdžiai²³.

Į trečiąją dokumentų grupę išskiriami pareiškimai dėl suėmimų už politinius įsitikinimus, politinių kalinių persekiojimo pavyzdžiai, jų teisių varžymas. Pavyzdžiui, protestuota dėl politinių kalinių diskriminavimo grįžtant į tėvynę²⁴. Padarytas pareiškimas dėl A. Terlecko²⁵ suėmimo, taip pat ir dėl J. Sasnausko suėmimo²⁶. Pareiškimai daryti ne tik dėl lietuvių, protestuota prieš Maskvos Helsinkio grupės narės T. Velikanovos²⁷, esto M. Nikluso nuteisimą²⁸.

²² Pareiškimas dėl Romos Katalikų Bažnyčios ir kitų tikinčiųjų padėties Lietuvoje, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 109.

²³ Pareiškimas dėl dabartinės padėties Lietuvoje, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 111.

²⁴ Dėl politinių kalinių diskriminavimo ir jų grįžimo į Lietuvą, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 32–34.

²⁵ Pareiškimas dėl Antano Terlecko suėmimo, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 43–45.

²⁶ Pareiškimas dėl Juliaus Sasnausko, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 47–49.

²⁷ Protestas SSRS vyriausybei dėl Maskvos Helsinkio grupės narės Tatjanos Velikanovos suėmimo, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 45–46.

²⁸ Dėl politinio kalinio Marto Nikluso nuteisimo, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 26–27.

Vieni paskutinių Lietuvos Helsinkio grupės pareikštų protestų buvo du kreipimaisi dėl represijų prieš Helsinkio grupių narius²⁹.

Iš asmeninių buvusių LHG narių pareiškimų būtina paminėti kunigo B. Laurinavičiaus pareiškimą „Dėl istorijos dėstymo mokyklose, Katalikų Bažnyčios padėties, žmogaus teisių pažeidimų Sovietų Sąjungoje“³⁰. Tai didelės apimties aiškinamasis raštas, atskleidžiantis faktus ir įrodantis įvairiapusiškus tikinčiųjų teisių pažeidimus, marksizmo daromą žalą, ateistinę demagogiją. Istorikams svarbi ta kreipimosi dalis, kurioje kritikuojama istorijos programa, mokykliniai vadovėliai, nurodant, kad juose per mažai dėmesio skiriama Lietuvos istorijai, ji dėstoma nutylint esmę ir faktus, kitus faktus pateikiant ne objektyviai, bet ideologiškai naudingai režimui. B. Laurinavičius pastebi, kad per daug mokoma Sovietų Sąjungos istorijos, nors tai tik Rusijos istorija. Remdamasis tuo metu prieinamais šaltiniais, jis pateikė Lietuvos istorijos raidą, akcentuodamas sėkmingus ūkinius, kultūrinius ir švietimo pasiekimus 1918–1940 m. Pareiškime pateikta sovietinės spaudos apžvalga, kurioje jis įrodo žodžio laisvės nebuvimą sovietmečiu.

Lietuvos Helsinkio grupė to meto sąlygomis nuveikė reikšmingų darbų. Pirmiausia parodė, kad sovietinė sistema nepripažįsta jokių teisių ir laisvių, nepaiso tarptautinių įsipareigojimų. Surinkę duomenis, juos apibendrinę dokumentuose, grupės nariai siuntė Belgrado komisiškai, sovietiniams pareigūnams, juos spausdino Vakarų šalių spauda. Režimo valdininkai neatsakinėjo į kreipimus, bet turėjo vengti akivaizdžių žmogaus teisių pažeidimų. Tokia LHG veikla negalėjo likti nepastebėta: 1978 m. ir 1979 m. Lietuvos Helsinkio grupė buvo nominuota Nobelio Taikos premijai, 1981 m. kandidatų ją gauti buvo ir V. Petkus. Lietuvos Helsinkio grupė nesiekė pakeisti santvarkos, neturėjo tikslo aktyviai kovoti prieš režimą, bet režimas jos narius suiminėjo. Tai reiškė vieną – sovietinė sistema juose matė priešą ir tai žmogaus teisių judėjimą pavertė sudėtine neginkluoto antisovietinio pasipriešinimo dalimi.

²⁹ Dėl represijų prieš Helsinkio grupių narius, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 62–63; 63–64.

³⁰ Dėl istorijos dėstymo mokyklose, Katalikų Bažnyčios padėties, žmogaus teisių pažeidimų Sovietų Sąjungoje, in: *Lietuvos Helsinkio grupė*, p. 180–245.